

УДК 81'373.611:656.2

С. П. Лагдан

Грецькі компоненти в термінології залізничної галузі

Стаття присвячена характеристиці термінів залізничної галузі, до складу яких входять міжнародні кореневі компоненти грецького походження. З'ясовано структуру термінів, особливості їх сполучення з іншомовними основами. Проаналізовано продуктивність грецьких компонентів у термінотворенні.

Ключові слова: грецькі кореневі компоненти (ГКК), термінологія залізничної галузі, терміни-композиції, словотвірна модель.

Статья посвящена характеристике терминов железнодорожной отрасли, в состав которых входят международные корневые компоненты греческого происхождения. Определено структуру терминов, особенности их сочетания с иностранными основами. Проанализировано продуктивность греческих компонентов в терминообразовании.

Ключевые слова: греческие корневые компоненты (ГКК), терминология железнодорожной отрасли, термины-композиции, словообразовательная модель.

The article is considered the description of the terms of the railway industry, which include international root components of Greek origin. The structure of terms, peculiarities of their conjugation with foreign-language bases is clarified. The performance of Greek components in terminology is analyzed.

Key words: Greek root components (GRC), terminology of the railway industry, terms-composites, word-formation model.

Питання співвідношення національного й запозиченого в мові й термінолексичі особливо актуалізується на сучасному етапі становлення й упорядкування національних терміносистем. Надмірне захоплення запозиченнями позбавляє мову етнічної самобутності. Проте й уникнення чи заміна, часто невдала, тих іншомовних слів, які давно призвичаїлися в мові, призводять до плутанини й замикання мовного поступу на себе.

Важливою ланкою загальнотехнічної термінологічної системи є різноманітна за походженням, лексико-семантичним складом та граматичними ознаками лексика залізничного транспорту. Вона охоплює не лише суто залізничні лексеми, але й термінологічні одиниці

суміжних галузей і представлена як власномовними утвореннями, так і запозиченнями з різних мов. Використання запозичень у залізничній справі пов'язане з поширенням винаходів та обміном технічним і науковим досвідом між фахівцями. У ролі запозичень виступають і структурно цілісні лексеми, і їх окремі частини – корені. Отримавши поширення в багатьох мовах, такі корені (переважно греко-латинські) стали інтернаціоналізмами, або міжнародними компонентами.

Міжнародні компоненти були об'єктом наукових розвідок Р. Беляєва, В. Григор'єва, В. Акуленка, Є. Карпіловської, Т. Канделакі, Н. Клименко, К. Городенської, І. Кочан та ін. Низка досліджень присвячена аналізу міжнародних компонентів в окремих галузях, зокрема їх описували: у гомеопатії – Т. Луковенко, у документознавстві – О. Тур, у технічній термінології – Л. Козак, Л. Азарова, Г. Кухарчук, І. Кочан. Аналіз терміноелементів у залізничній галузі не був об'єктом спеціального дослідження в мовознавстві, що й зумовило його актуальність.

Мета статті – виявити у складі залізничної терміносистеми терміни-композиції з грецькими компонентами та проаналізувати їх етимологію й структуру. Джерелами добору є спеціальні словники залізничних термінів [1–4]. Статус основ для словотворення уточнено за словниками іншомовних слів [5; 6] та тлумачним словником [7].

На перевагах основокладання з міжнародними компонентами наголошують Л. Є. Азарова й Г. В. Кухарчук: "Іншомовні компоненти відіграють важливу роль у мові науки і техніки, є одним із продуктивних способів творення термінів, бо короткі грецькі та латинські основи позначають ознаки, що в українській мові вимагають громіздких конструкцій складних слів та словосполучень. Деякі іншомовні запозичення не перекладаються на рідну мову однослівними формами. Вони легко поєднуються між собою і сприяють подальшому термінотворенню" [8, с. 30]. Цю думку поділяє і Т. О. Луковенко, вказуючи, що композиція "уможливлює репрезентацію лексичного значення через номінацію одного нерозчленованого поняття" [9, с. 28].

Аналізуючи причини поширення грецизмів у документознавчій термінології, О. М. Тур акцентує: "Лексика грецької мови стала поповнювати наукову термінологію багатьох європейських мов через те, що ця мова мала статус міжнародної досить тривалий час" [10, с. 20–21]. На переконання І. Кочан, "у певних системах понять грецькі та латинські корені нерідко спеціалізуються на передачі специфічних для цієї галузі ознак, тому терміни, побудовані із таких терміноелементів, відзначаються високим ступенем точності" [11, с. 55].

Серед термінів залізничної галузі значне місце посідають терміни-композиції, тобто терміни з міжнародними кореневими компонентами, утворені шляхом основокладання. Такими міжнародними компонентами найчастіше виступають грецькі й латинські основи, лише кілька основ походять з інших мов – французької, англійської та італійської. Стосовно іншої твірної основи терміноелементи можуть виступати у препозиції та постпозиції.

Загалом у складі термінів, що обслуговують залізничну галузь, виявлено 49 грецьких корневих компонентів (далі – ГКК). Більшість із них (30) є препозиційними: **авто-** (autos – сам), **аеро-** (aēr – повітря), **баро-** (baros – тягар, вантаж), **гео-** (gē – Земля), **гігро-** (hygros – вологий), **гідро-** (hydōr – вода), **гомо-** (homos – однаковий), **ди-, ді-** (di < dis – двічі), **динамо-** (dynamis – сила), **електро-** (electron – янтар), **енерго-** (energia – діяльність, сила), **ізо-** (isos – однаковий, рівний), **макро-** (makros – довгий, великий), **мега-** (megas – великий), **механо-** (mēchanē – знаряддя, пристрій), **мікро-** (mikron – малий), **моно-** (monos – один, єдиний), **морфо-** (morphē – вид, форма), **пан-** (pan – усе), **пневмо-** (pneuma – подув, вітер), **полі-** (poly – багато), **сейсмо-** (seismos – землетрус), **стерео-** (stereos – твердий), **теле-** (tēle – далеко), **термо-** (thermē – жар, тепло), **тетра-** (tetra – чотири), **техно-** (technē – майстерність), **фото-** (phōs (phōtos) – світло), **хроно-** (chronos – час), **цикло-** (kyklos – коло). У постпозиції вживаються 19 компонентів: **-грама** (gramma – риска, написання), **-граф**, **-графія** (grachō – пишу, зображую), **-дром** (dromos – місце для бігу), **-едр** (hedra – бік), **-літ** (lithos – камінь), **-лог**, **-логія** (logos – слово, вчення), **-метр**, **-метрія** (metrōn – міра), **-оїд** (eidos – вигляд), **-ласт** (plastos – виліплений), **-скоп**, **-скопія** (skopeō – спостерігаю), **-стат** (statos – стоячий, нерухомий), **-терми** (thermē – тепло, жар), **-фон**, **-фонія** (phōnē – звук), **-фор** (phoros – носій).

За будовою терміни-композиції з ГКК є дво-, три- і чотирикореневими. У двокорневих термінах, які складають найбільшу групу, грецькі препозиційні компоненти сполучаються з різними за походженням основами й охоплюють такі словотвірні моделі:

1) ГКК + грецька основа: **авто-** + *ген(ний)*, **гомо-** + *генізація* (genos – рід), **аеро-** (**гідро-**, **термо-**) + *динаміка (-чний)*, **електро-** + *динамічний* (dynamis – сила), **гідро-** + *пневматика*, **аеро-** (**гідро-**, **електро-**) + *пневматичний* (pneuma – подув, вітер), **гео-** + *дезія (-ист, -ичний)* (geōdaisia < gē i daiō – поділяю), **гео-** + *фізичний* (physis – природа), **гідро-** + *механізація* (mēchanē – знаряддя), **гідро-** (**електро-**) + *техніка (-нік, -ічний)* (technē – майстерність), **ди-** + *поль*

(*polos* – полюс), **електро-** (**пневмо-**) + *гідравлічний* (*hydraulicos* – водяний), **електро-** + *д* (-ний) (електр(ика) і *hodos* – дорога), **електро-** + *енергія* (-гетика, -гетичний) (*energia* – сила), **електро-** + *магніт* (-ний) (*Magnētis lithos* – магнесійський камінь < *Magnesia* – стародавнє місто в Малій Азії), **електро-** (**теле-**) + *механіка* (-ічний, -нік), **теле-** + *механізація* (*mēchanikē* – наука про машини), **електро-** + *оптичний* (*optikē* – наука про зір), **електро-** + *система* (*systema* – утворення), **ізо-** + *бари* (*baros* – вага), **ізо-** + *гіпси* (*hypsos* – висота), **ізо-** + *гони* (*gōnia* – кут), **ізо-** + *кліни* (*klinō* – нахилляю), **мікро-** + *електронний* (*ēlektron* – янтар), **полі-** + *спаст* (-овий) (*polyspaston* < *poly* і *spraō* – тягну), **термо-** + *пластичний* (*plastikē* – скульптура);

2) ГКК + латинська основа: **авто-** + *клавний* (*clavis* – ключ), **авто-** + *коліматор* (*collineo* – націлююся), **авто-** + *мобіль* (-ний) (*mobilis* – рухливий), **авто-** + *оператор* (*operator* – виконавець), **авто-** + *регулятор* (-лювання), **термо-** + *регулятор* (-лювальний, -ляційний) (*regulo* – упорядковую), **гео-** + *текстиль* (*textum* – тканина, побудова), **гідро-** + *монітор* (-ний) (*monitor* – той, що попереджає; наглядач), **динамо-** (**електро-**) + *мотор* (*motor* – той, що рухає), **електро-** + *акумулятор* (-ний) (*accumulator* – збирач), **електро-** + *апарат* (-тура) (*apparatus* < *apparo* – приготую), **електро-** + *вентилятор* (*ventilator* < *ventilare* – віяти, махати), **електро-** + *вібратор* (*vibrare* – коливати), **електро-** + *генератор* (-ний) (*generator* – плідник < *generare* – породжувати), **електро-** + *ерозійний* (*erosio* – роз’їдання), **електро-** + *інструмент* (*instrumentum* – знаряддя), **електро-** + *корозія* (*corrosio* – роз’їдання), **електро-** + *лінія*, **ізо-** + *лінії* (*linea* – лінія), **електро-** (**термо-**) + *станція* (*statio* – стояння, зупинка), **електро-** + *транспорт* (-ний) (*transportare* – переміщувати), **макро-** (**мікро-**) + *структура* (*structura* – побудова, розміщення), **мікро-** + *катор*, **теле-** + *індикатор* ((*indi*)*cator* < *indico* – кажу, показую), **стерео-** + *компаратор* (*comparator* < *comparo* – порівнюю), **термо-** + *елемент* (*elementum* – стихія);

3) ГКК + англійська основа: **авто-** (**електро-**) + *кар* (*car* – візок), **авто-** + *стоп* (*stop* – зупинення), **аеро-** + *танк(тенк)* (*tank* – резервуар, бак), **електро-** + *стартер* (*starter* < *start* – починати), **мікро-** + *контролер* (*controller* – управитель);

4) ГКК + французька основа: **гідро-** + *ізоляція* (-ційний), **електро-** + *ізоляція* (-лювальний), **термо-** + *ізоляція* (-ційний, -люваний) (*isolation* – відділення, роз’єднання), **електро-** + *монтаж* (-ний) (*montage* – підйом, підймання), **електро-** + *монтер* (*monteur*), **електро-** + *ремонтний* (*remonte*), **термо-** + *реле* (*relais* < *relayer* – замінити);

5) ГКК + німецька основа: **авто-** + *дрезина* (Draisine, від прізвища нім. винахідника К. -Ф. Драйса (K. -F. Drais)), **електро-** + *дріль* (Drell), **електро-** + *цех* (Zeche);

6) ГКК + голландська основа: **гідро-** + *муфта* (mouwte < mouw – рукав), **електро-** + *таль* (talie), **електро-** + *шпиль* (spijl – вістря);

7) ГКК + слов'янська основа: **термо-** + *карст* (від назви плато Крас (Kras) у Хорватії).

Постпозиційні грецькі компоненти у двокореневих термінах найчастіше сполучаються із грецькими й латинськими основами, рідше – з основами з інших мов. Вони складають такі словотвірні моделі:

1) грецька основа + ГКК: *топо* + **-граф** (**-графія**) (*-ічний*) (topos – місце), *оро* + **-графія** (oros – гора), *метро* + **-лог** (**-логія**) (*-ічний*) (metrōn – міра), *еко* + **-логія** (oikos – оселя), *гоніо* + **-метр** (gōnia – кут), *доза* + **-метр** (**-метрія**) (*-ічний*) (dosis – давання; частина), *mano* + **-метр** (*-ічний*) (manos – нещільний), *психро* + **-метр** (psychria – холод), *тахео-* (*тахі-, тахо-*) + **-метр**, *тахео* + **-метрія** (*-ічний*) (tachos (tacheos) – швидкість), *солен* + **-оїд** (*-ний*) (sōlēn – трубка), *фторо* + **-пласт** (fththoros – загибель), *стробо* + **-скоп** (strobos – кружляння), *рео* + **-стат** (*-ний*) (rheos – потік), *сема* + **-фор** (*-ний*) (sēma – знак, сигнал);

2) латинська основа + ГКК: *карто* + **-графія** (*-ічний*) (charta – папір; лист), *тексто* + **-літ** (*-овий*) (textum – тканина, побудова), *вакуум* + **-метр** (vacuum – пустота), *віскози* + **-метр** (viscosus – в'язкий), *грануло* + **-метричний** (granulus – зернятко), *курві* + **-метр** (curvus – кривий), *плані* + **-метр** (planum – площа), *потенціо* + **-метр** (*-ічний*) (potentia – сила), *рота* + **-метр** (rota – коло), *тензо* + **-метр** (*-ічний*) (tensus – напружений), *синус* + **-оїда** (sinus – вигнутість, кривизна), *дефекто* + **-скоп** (*-ний, -ія, -ічний*) (defectum – недолік), *люміно* + **-фор** (lumen – світло);

3) іншомовна основа + ГКК: *ват* + **-метр** (від прізвища британського фізика Дж. Уатта (J. Watt)), *ампер* + **-метр** (від прізвища франц. фізика Андре Марі Ампера (Ampère)), *ом* + **-метр** (від прізвища нім. фізика Г.-С. Ома (Ohm)), *вольта* + **-метр**, *вольт* + **-метр** (від прізвища італ. фізика А. Вольти (Volta)), *рубер* + **-оїд** (Ruberoid < ruber – червоний).

Частина твірних основ є спільнокореневими в кількох європейських мовах, наприклад: **авто-** + *блокування* (*-льний*) (англ. block, нім. Block < давньоверхньонім. bloh – колода), **авто-** (**аеро-**) + *вагон* (франц. wagon < англ. wagon, waggon – коляска, віз, фургон), **авто-**

(**енерго-**) + *диспетчер* (англ. dispatcher < dispatch – швидко виконувати < ісп., португ. despachar – поспішати, прискорювати), *профіло* + **-граф** (франц. profil < італ. profilo – обрис).

У творенні термінів із ГКК беруть участь також спільнокореневі для грецької і латинської мов основи. Так утворені наступні терміни: **пневно-** + *камера* (лат. camera – склепіння < грец. kamara – склеписта кімната), **ді-** (**гідро-, термо-, фото-**) + *електричний*, **ді-** + *електрик*, **термо-** + *електрика* (новолат. electrica < electricus – янтарний, властивий янтарю; electrum – янтар < грец. ēlectron).

Нові терміни із ГКК в європейських мовах найактивніше утворювалися на базі латинської мови. У складі термінології залізничної галузі такими композитами є: **автомотриса** (франц. automotrice < авто- і лат. moveo – рухаюсь), **авто-** (**гідро-**)*трансформатор* (нім. Transformator < лат. transformare – змінювати), **автогрейдер** (англ. grader < grade – вирівнювати < лат. gradus – крок), **автомашиніст**, **електромашина** (франц. machine < лат. machina – знаряддя), **авторежим** (франц. régime < лат. regimen – правління), **гідропульт** (нім. Pult < лат. pulpitum – підмостки), **гідроколонка** (франц. colonne < лат. columna – стовп; кордон), **гідротурбіна (-ний)** (франц. turbine < лат. turbo (turbinis) – вихор), **енергобаланс** (франц. balance – терези < лат. bilax – ваги з двома шальками), **електродепо** (франц. dépôt – склад, сховище < лат. depositum – річ, віддана на зберігання), **електрокабель** (нім. Kabel, голл. kabel < лат. capulus – трос, канат), **електромагістраль** (нім. Magistrale < лат. magistralis – головний), **електроцентралізація** (франц., англ. centralization < лат. centralis – серединний), **мікропроцесор (-ний)** (англ. processor < лат. procedo – посуваюсь), **пневмопошта** (нім. Post < італ. posta – зупинка, станція < лат. postus – поставлений), **телесигналізація** (нім. Signal < лат. signum – знак), **квантометр** (нім. Quant < лат. quantum – скільки), **таксофон (-ний)** (нім. Taxe < лат. taxare – оцінювати).

Унаслідок поєднання ГКК із греко-французькими та греко-німецькими основами термінологія залізничної галузі поповнилася наступними термінами: **гідрогазовий** (франц. gaz < грец. chaos – хаос), **гідроциклон** (нім. Zyklone < грец. kyklon – той, що обертається), **енергобаза** (франц. base < грец. basis – підставка, основа).

Продуктивною словотвірною моделлю в термінології залізничної галузі є поєднання між собою препозиційних і постпозиційних грецьких компонентів (ГКК + ГКК: **баро-** + **-граф**, **гідро-** + **-статика**, **електро-** + **-ліз**, **термо-** + **-стат**, **хроно-** + **-метр**), а також поєднання ГКК з кореневими компонентами з інших мов:

спектрограф (лат. **спектро-**), **радіометр** (лат. **радіо-**), **гальванометр**, **гальваноскоп** (італ. **гальвано-**), що вже було темою нашого дослідження [12].

Трикореневі терміни з ГКК утворюються на базі двокореневих із ГКК чи без них. Вони охоплюють такі словотвірні моделі:

1) ГКК + (ГКК + іншомовна основа): **гідро-** + **ізогіпси**, **електро-** + **телевізійний** (лат. *visor* – той, хто бачить), **термо-** + **електровентильатор**;

2) ГКК + (іншомовна основа + ГКК): **аеро-** + **топографічний**, **гідро-** + **метеорологічний** (грец. *meteōra* – атмосферні явища), **стерео-** + **картограф**, **мега-** + **омметр**;

3) ГКК + двокоренева іншомовна основа: **електро-** + **шлагбаум** (нім. *Schlagbaum* < *Schlag* – удар і *Baum* – дерево), **фото-** + **теодоліт (-ний)** (грец. *theōmai* – розглядаю і *dolichos* – довгий), **електро-** + **баластер** (голл. *ballast* < *bal* – пісок і *last* – вантаж), **електро-** + **калорифер** (франц. *calorifère* < лат. *calor* – тепло, жара і *fero* – несу);

4) (ГКК + ГКК) + іншомовна основа: **теле-** + **тайп (-іст, -ний)** (англ. *teletype* < грец. *τηλε* (*телеграф* – *теле-* + *-граф*) і *type* – відбиток).

У творенні чотирікореневих термінів із ГКК беруть участь дво- і трикореневі, що теж мають у своєму складі ГКК: **фото-** + **електро-** + **калориметр** (лат. компонент **калори-**) (словотвірна модель – ГКК + ГКК + (міжнародний компонент + ГКК)), **стерео-** + **фотограмметрія** (грец. *gramma* – запис) (словотвірна модель – ГКК + (ГКК + іншомовна основа + ГКК)).

Означені компоненти виявляють різну продуктивність у термінотворенні на базі іншомовних основ. Одні з них зафіксовані лише в одному чи кількох термінах-композиціях, інші ж є досить поширеними і входять до складу значної кількості складних термінів – від десятка до понад сотню. Таким компонентом, наприклад, виступає **електро-**, із ним виявлено 56 термінів. Високу продуктивність виявляють також наступні препозиційні терміноелементи: **авто-** (21), **гідро-** (20), **термо-** (16), **теле-** (9). Із постпозиційних грецьких компонентів найбільше поширення мають **-метр** (21 термін) і **-метрія** (10).

У результаті аналізу іншомовних термінів із грецькими кореневими компонентами можемо констатувати, що вони посідають важливе місце в залізничній терміносистемі, адже складають 225 одиниць. Серед них переважають іменники як номінації приладів, пристроїв, процесів, наукових галузей. Природною особливістю таких компонентів є їх сполучуваність передусім із греко-латинськими основами

чи самостійними словами, а також із тими словами інших мов, які походять від греко-латинських основ. Компактність, однозначність, зручність вимови, традиція наукового вжитку міжнародних кореневих компонентів, зокрема й грецького походження, сприяють їх універсальності, адже вони сполучаються не лише з іншомовними, але й власномовними основами, що потребує подальшого дослідження.

Література

1. Малий російсько-український словник залізничних термінів. – К. : Транспорт України, 1992. – 48 с.
2. Російсько-український словник залізничних термінів / Л. П. Ватуля, В. С. Фоменко ; за ред. Ю. В. Соболева. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К. : Транспорт України, 2000. – 484 с.
3. Російсько-український термінологічний словник: вагони та вагонне господарство. Локомотиви / уклад. : Б. Є. Боднар, О. О. Бочарова, В. В. Колбун. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2005. – 163 с.
4. Технический железнодорожный словарь [Електронний ресурс] / Н. Н. Васильев и др. – М., 1941. – Режим доступу : <http://enc-dic.com/railway>. – Назва з екрана.
5. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / укл.: Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1974. – 775 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
8. Азарова Л. Є. Словотвірний потенціал компонентів іншомовного походження у творенні композитних науково-технічних термінів / Л. Є. Азарова, Г. В. Кухарчук // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2011. – № 2. – С. 28–31.
9. Луковенко Т. О. Складання як один із способів термінотворення у галузі гомеопатії / Т. О. Луковенко // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2 (2). – С. 28–31.
10. Тур О. М. Іншомовні номінації грецького походження в системі логіко-поняттєвого апарату документознавців в Україні / О. М. Тур // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 1. – С. 19–22.
11. Кочан І. Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів / І. Кочан // Вісник Держ. ін-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології" : матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції Словосвіт 2000. – 2000. – № 402. – С. 54–59.
12. Лагдан С. П. Складання міжнародних терміноелементів як один із способів творення композитних термінів залізничної галузі / С. П. Лагдан // Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. статей. – Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – Вип. 6. – С. 33–36.